

Vladimir Geiger

ŽIGOSANJE AUSTROUGARSKIH NOVČANICA NAKON PRVOG SVJETSKOG RATA S POSEBNIM OSVRTOM NA NEKE TIPOVE OSJEČKIH ŽIGOVA

Po završetku prvog svjetskog rata teritorij Austrougarske raspao se na sedam država (Austrija, Mađarska, Čehoslovačka, Jugoslavija, Rumunjska, Poljska i Italija). Ranije postojeće ili nove države imale su sada sedam novih vrsta kruna koje su na njihovim teritorijama bile sredstvo plaćanja.

Kraljevina SHS odmah se suočila s teškim ratnim posljedicama na prostoru politički i ekonomski još nestabilne države. Po završetku dugog, iscrpljujućeg i teškog rata, kako u srednjoj Evropi tako i na Balkanu, vrijednost valute bila je nikakva, inflacija vrlo velika, a osjećalo se veliko pomanjkanje hrane i sirovina. Najznačajnije pitanje koje se tada javlja bilo je kako izvesti nacionalizaciju posjeda, industrije, trgovine i obrta. Vrlo značajan je bio problem unutrašnje vrijednosti AU novca, odnos toga novca prema drugoj valuti, te način prijelaza od tog obezvrijeđenog novca ka zdravoj valuti.

Odmah po završetku rata, zvaničan državni kurs po kome su dinari (srpski) mijenjani izbjeglicama za franke izgubio je svaki značaj i tečaj dinara postao je slobodan ne samo prema stranim monetama nego i prema kruni, koja je pored dinara cirkulirala na teritoriji novostvorene države. Privredne i finansijske teškoće novostvorene države i prvim poslijeratnim godinama bile su velike, no ipak ne tako velike kao u Austriji, Mađarskoj, naročito u Njemačkoj, zahvaljujući pravovremenom uređenju finansijskih problema.

Velik posao se imao završiti poslije rata na unifikaciji novčanog saobraćaja u novoj državi, na teritoriji na kojoj su bile u saobraćaju mnoge valute (srpski dinar, crnogorski perper, mađarska kruna, austrijska kruna, bugarski lev i njemačka marka). Od svih ovih valuta najviše je brige zadavala kruna, novčanica bivše austrougarske banke zbog toga što je nje u cijeloj državi bilo u opticaju najviše i što je isto takva kruna cirkulirala kao novac i u drugim državama. Kruna je osim toga, dugi niz godina bila novčano sredstvo u dijelovima naše države koji su bili u sastavu bivše dvojne monarhije i kao takva, služila za materijalni osnov svih prava, ugovora, uloga na štednju itd. Zbog ove posljednje okolnosti problem krunskog optičaja nije bio od istovjetne važnosti u sjevernim i južnim krajevima. Dok je u Srbiji i Crnoj Gori taj problem interesirao samo imaoce krunskih novčani-

ca, on je u svim ostalim krajevima naše zemlje zadirao u ukupne pravne i materijalne odnose građana. Vladala je velika neizvjesnost u pogledu načina na koji će se riješiti problem kruna.

Austrougarska kruna je, još za vrijeme rata, zapala u težak položaj, ali se o tome nije znalo odmah, budući da austrougarska narodna banka za vrijeme rata nije objavljivala svoja stanja, niti je držala zborove svojih akcionara. Za pravu vrijednost krune saznalo se tek pred kraj rata, odnosno na zboru akcionara austrougarske banke od 8. veljače 1918. godine, na kome su bili podneseni računi banke za četiri godine ujedno (1914—1917). Iz tih računa prvi put se vidjelo da je opticaj novčanica porastao od 2.493 miliona u početku 1914. na 18.439 miliona kruna u 1917. godini i da je podloga za isto vrijeme pala od 1.562 na 381 milion kruna. Saznanje o ovolikom porastu opticaja naglo je uticalo ne samo na kurs krune na stranim burzama, nego i na kurs te novčanice prema dinaru, koji je onda cirkulirao u okupiranoj Srbiji. Teškoće ne bi bile tako velike da se inflacija nije nastavila i poslije veljače 1918. godine. Pošto se prosinca 1918. godine opticaj austrougarskih kruna popeo na preko 35,5 milijardi, a ubrzo zatim dostigao i iznos od 52 milijarde kruna, što je daleko više od normalnog opticaja, bilo je sasvim jasno da je austrougarska emisiona banka zagazila u tešku inflaciju.

Inflacija krunskih novčanica ostala bi svakako čisto austrijsko—mađarski problem, da u to vrijeme te novčanice nisu cirkulirale, kao što je rečeno i u našoj zemlji. Vezane za austrougarsku banku i njenu podlogu, »jugoslavenske kruna« su sve više gubile svoju vrijednost prema dinaru, stvarale pometnju u materijalnim i pravnim odnosima, a usporedo s tim izazivale i paniku ulagača u sjevernim krajevima naše zemlje. Njihova cirkulacija postala je naročito opasna za novu državu od trenutka kada se taj novac počeo ubacivati u našu zemlju u sve većim količinama, tiskanim u Beču i Pešti tokom cijele 1918. i 1919. godine. Dinar je tada bio pokriven u zlatu i devizama s 87,29%, a kruna sa svega 1,1%. I pored toga što je kruna na jugoslavenskom teritoriju bila lišena atributa redovnog zakonskog novca, ona je predstavljala izvjesnu vrijednost, jer je bila faktično sredstvo plaćanja u velikom dijelu naše zemlje. Da bi se ta njena vrijednost koliko-toliko sačuvala bilo je prije svega potrebno spriječiti unošenje novih količina krunskih novčanica na naše područje.

Prva mjera, koja je u tom pravcu bila poduzeta, je naredba ministra financija od 12. prosinca 1918. godine, kojom je pod prijetnjom konfiskacije bio zabranjen uvoz austrijskih kruna u novčanicama preko 1000 kruna. Ali to je bio samo početak. Nepuna dva tjedna nakon te zabrane, tj. 25. prosinca 1918. godine, naređeno je žigosanje kruna. Žigosanje je imalo svrhu da stabilizira novčanice iz emisije AU banke. Cilj je bio spriječiti pritićanje tog, svakog dana bezvrijednijeg, novca u novoformirane zemlje. Jedino je tako žigosana moneta imala legalan tečaj. Žigosanjem, koje je zaključeno 31. siječnja 1919. godine, utvrđeno je da u našoj zemlji ima 5.323 miliona kruna (samo u Hrvatskoj i Slavoniji 1.949 miliona kruna).

Dr Milko Brezigar je na sjednici gospodarskog odsjeka (21—22. 10. 1918) pročitao svoj referat o valutnoj problematici. Tvrdio je, između ostalog (s pravom), da je u kasno proljeće 1918. austrijska kruna vrijedila najviše šestinu prijašnje vrijednosti i da neće biti nitko oštećen ako se žigoše

jedna šestina, tj. oko 16% prijašnje vrijednosti. Nova valuta bi morala imati najviše 20%, pa i 15% vrijednosti stare austrijske krune, te da ne bi mogli prežigosati banknote tek na četvrtinu prvotne vrijednosti, budući da iz financijsko-političkih razloga nova država neće moći preuzeti takva opterećenja. Stoga je već sada potrebno pripremiti sve da nova država neposredno po prevratu prežigoše sav novac, koji će kružiti na jugoslavenskom području. U debati su pojedinci zagovarali relaciju 1:1. U Zagrebačkom narodnom vijeću prevladalo je slično mišljenje, no u Zagrebu su više politizirali, a manje su se bavili gospodarskom problematikom. Izuzetak je bio svakako Beograd, kamo se vratila Narodna banka Kraljevine Srbije iz Marseillea tek poslije prevrata, naime veljače 1919. godine. Takva je bila načelna debata o novoj valuti. Ono što se dogodilo poslije prevrata, bilo je u biti tehnička izvedba tih zamisli.

Zbog obilja raznih žigova (podaci variraju od 2500 do preko 5000) i apoena koji su žigosani (samo austrougarskih kruna — 14 vrsta novčanica), svaki pokušaj za njihovo potpuno prikazivanje bio bi iluzoran. Dešavalo se da su žigosane i novčanice koje nisu više bile u opticaju. Takvi primjerci predstavljaju poseban numizmatički raritet.

Izvršenim žigosanjem krunska novčanica je u izvjesnoj mjeri bila nostrificirana. Žigosanje je riješeno odredbom čl. 206 Saint—Germainskog ugovora, prema čijoj odredbi je svaka država bila dužna da ispečati neprijateljski novac na svojoj teritoriji i na taj ga način nostrificira kao svoj, s tim da se u roku od dvanaest mjeseci po stupanju ugovora na snagu, žigosane krune, levi, marke, te austrougarsko izdanje crnogorskih perpera, imaju zamijeniti »za svoju vlastitu monetu uz uvjete koje one same budu stvorile«. Međutim, brzina kojom je žigosanje bilo izvršeno išla je na štetu tehničkih zahtjeva samog posla. Žigosanje je izvršeno od strane mnogih i raznih nadležstava: financijskih, policijskih, općinskih, a dijelom od strane vojnih ustanova. Svaki općinski ured, gradsko poglavarstvo, svaki svećenik, javna ustanova i banka, bili su ovlašteni da vrše žigosanje. Žigovi su udarani proizvoljno, na raznim mjestima banknote, u raznim bojama i oblicima, a bilo ih je i na stranim jezicima. Na taj način neispravno žigosanje i falsificiranje mnogobrojnih žigova bilo je vrlo jednostavno i moglo se lako vršiti.

Kako se rješenje o zamjeni kruna odlagalo, više iz tehničkih nego iz principijelnih razloga (naručene banknote za zamjenu nisu nikako stizale iz Pariza, Praga i Zagreba), ukazala se potreba za tehnički savršenijom oznakom krune koja se ne bi mogla lako falsificirati. U tom cilju bilo je izvršeno ljepljenje posebnih markica na ispravno žigosane novčanice od 1000, 100, 50, 20 i 10 kruna (novčanice od 1 i 2 krune bile su izuzete od markiranja). Tom prilikom, po uzoru na Čehoslovačku, bilo je zadržano po 20% od vrijednosti svake novčanice. Na pridržanu sumu izdavane su priznanice, koje su kasnije bile primane za isplatu poreza državi. Markiranje je počelo 26. studenog 1919, a završeno je 11. siječnja 1920. godine. Ukupna suma markiranih kruna iznosila je 5.686.606.730 ili za 363.606.730 kruna više nego što je žigosano, što znači da se, ne računajući novčanice od 1 i 2 krune, za toliki iznos povećao ukupan opticaj kruna unošenjem sa strane, neispravnim žigosanjem i falsificiranjem žigova.

Budući da i tada dolazi do neispravnog markiranja (ministarstvo je za svaki apoen odredilo drugu vrstu markice) i pojave falsifikata markica (ko-

je nije bilo teško krivotvoriti), ministarstvo je odredilo da se banknote ponovo donesu u porezne urede, banke i sl. gdje će se markice pregledati, te na ispravne udariti žig, a zadržati novčanice s krivotvorenim, odnosno neispravnom markicom.

Istovremeno se u cijeloj Kraljevini SHS dugotrajno raspravljalo o relaciji »Jugokrone« i (srpskog) dinara. Razumljivo je da su svi bivši krajevi Austrougarske bili za relaciju 1:1, a da su svi krajevi dinarskog područja za relaciju 1:6, također i za relaciju 1:10 u korist dinara. Praćenjem burzovnih tečaja dinara i krune, koji su se vrtili oko relacije 4 krune za 1 dinar i tu su se zaustavili i dulje vremena ostali nepromjenjeni, valutarni i financijski stručnjaci su se odlučili za zamjenu 4:1, dakle ugodnije nego što je to računao dr. Brezigar. Novoizdane novčanice tzv. »dinarsko—krunsko« zamijenile su do tada cirkulirajuće srpske dinare, crnogorske perpere, austrougarske krune, odnosno tzv. jugoslavenske krune, mađarske krune, bugarski lev, njemačke marke i tzv. istarske, odnosno dalmatinske krune. Po zamjeni optičaj dinarskih novčanica povećao se sveukupno za 1,3 milijarde dinara pri istom pokriću. Zato je dinar jako oslabio. No, ta problematika već prelazi okvire ovoga rada.

Nostrifikacija austrougarskih novčanica provedena je u navedenom određenom vremenskom roku i u Osijeku, sa svim onim karakteristikama o kojima smo govorili. I sam ovaj pregled dvadesetak različitih osječkih žigova rječito nam svjedoči o nejedinstvenosti i raznolikosti samog procesa žigosanja AU novčanica. Svi ovdje prikazani (T1, T2, T3) i opisani osječki žigovi pripadaju u prvo, tzv. »statističko žigosanje AU novčanica«.

Oblik i veličina osječkih žigova su razni. Boja također, prema tome kakva se tinta za žigove našla pri ruci. Upotrebljena boja za žigosanje bila je često proizvedena iz neodgovarajuće tvari ili nedovoljne čistoće. Nadalje, sama se novčanica optičajem mjestimično istrošila, oštetila i doticajem s prljavštinom, masnoćama i kiselinama pretrpjela je nepoželjne promjene i prije prežigosanja. S obzirom da su novčanice AU banke bile općenito tamnijih tonova, opravdano bi bilo njihovo prežigosanje na svjetlijim dijelovima i bijelim rubovima. Zbog brzine žigosanja to nije uvijek bilo moguće. Na temelju izloženog može se zaključiti da na dosad poznatim primjercima novčanica područja SHS uopće, kao i na novčanicama sa osječkim žigovima (T1, T2, T3), jedva postoji besprijekoran otisak. To se može obrazložiti brzinom same izvedbe. Stoga smo u tabelama dali snimke samo onih žigova koje je barem djelomično moguće iščitati.

Pregled osječkih žigova koji donosimo uz ovaj rad, ne može se smatrati katalogom svih osječkih žigova, odnosno žigosanja austrougarskih novčanica, nego tek početkom sustavnog sakupljanja takvog zanimljivog materijala. Numizmatičke zbirke mnogih muzeja i kolekcionara numizmatičara zasigurno kriju još čitav niz različitih tipova osječkih žigova. Cilj bi bio da se oni vremenom sakupe i objave. U tome smislu ovaj rad bi poslužio samo kao poticaj budućem istraživanju.

Za ovaj rad korišten je numizmatički materijal iz numizmatičkih zbirki Muzeja Slavonije u Osijeku, Arheološkog muzeja u Zagrebu i Muzeja grada Koprivnice. Uvid u materijal omogućili su mi Hermina Lukić (MSO), Ivan Mirnik (AMZ) i Zorko Marković (MGK). Koristim priliku da im se zahvalim na suradnji.

Pregled nekih tipova osječkih žigova:

1. Žig elipsast (31×37 mm)
Boja: crno—siva
Otisak: dosta dobar
Tekst; vidljivo: Poglavarstvo slob. i kr. grada u Osijeku
(u sredini žiga grb)
MSO, T1:1
2. Žig elipsast (32×36 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: [...] solarski (sic!) ured u Osijeku
(u sredini žiga grb)
MSO, T1:2
3. Žig elipsast (31×36 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: Kr. kontrolor tvornice šećera u Osijeku
(u sredini žiga grb)
MSO, T1:3
4. Žig okrugao (35 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: [...] finan. ravnateljstvo u Osijeku
(u sredini žiga grb)
MSO, T1:4
5. Žig elipsast (31×38 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)
MSO, T2:1
6. Žig elipsast (31×41 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: dosta dobar
Tekst; vidljivo: Financijalno ravnateljstvo u Osijeku
(u sredini žiga grb)
MSO
- 6a. Žig elipsast (31×41 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: dosta dobar
Tekst; vidljivo: Financijalno ravnateljstvo u Osijeku
(u sredini žiga grb, iznad grba broj 50)
MSO, T2:2
- 6b. Žig elipsast (31×41 mm)
Boja: crna

Otisak: dosta dobar

Tekst; vidljivo: Financijalno ravnateljstvo u Osijeku
(u sredini žiga grb, iznad grba broj 2)

MSO

7. Žig vodoravan (47 × 10 mm)

Boja: ljubičasta

Otisak: dosta dobar

Tekst; vidljivo: Francuski magazin Osijek I. Kolodvorska [...]

MSO, T2:3

8. Žig okrugao (32 mm)

Boja: ljubičasta

Otisak: prilično nejasan

Tekst; vidljivo: [...] Osijek [...]

→ najvjerojatnije falsifikat

MSO, T2:4

9. Žig elipsast (33 × 38 mm)

Boja: ljubičasto—plava

Otisak: dosta dobar

Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)

MGK, T3:1

10. Žig elipsast (32 × 38 mm)

Boja: crna

Otisak: dobar

Tekst; vidljivo: Kotarska oblast u Osijeku
(u sredini žiga grb)

MSO, T3:2

11. Žig okrugao (35 mm)

Boja: sivo—smeđa

Otisak: dosta dobar

Tekst; vidljivo: [...] kontrolor tvornice šećera u Osijeku
(u sredini žiga grb)

MSO, T3:3

12. Žig elipsast (34 × 38 mm)

Boja: ljubičasta

Otisak: prilično nejasan

Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)

AMZ (Gl. inv. knj. br. 1369), T3:4

13. Žig elipsast (36 × 39 mm)

Boja: ljubičasta

Otisak: dosta dobar

Tekst; vidljivo: [...] županijska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)

MSO, T3:5

→ U numizmatičkoj zbirci Muzeja Slavonije nalazi se i jedan falsifikat ovoga žiga, prilično primitivno izveden.

14. Žig elipsast (28 × 36 mm)
Boja: mutno ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)
AMZ (Gl. inv. knj. br. 1369), T3:6
15. Žig elipsast (30 × 36 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: [...] kr. grada Osijeka [...] (u sredini žiga grb)

MSO, T3:7

16. Žig okrugao (30 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
(u sredini žiga grb)

MSO, T3:8

17. Žig vodoravan (50 × 12 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: dobar
Tekst; vidljivo: Kotarska oblast (sic!) Osijek
→ najvjerojatnije falsifikat
MSO, T3:9

18. Žig elipsast (33 × 40 mm)
Boja: ljubičasta
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: Kotarska oblast Osijek
AMZ (Gl. inv. knj. br. 1369)

19. Žig okrugao (30 mm)
(Bez obrubne linije, samo tekst)
Boja: crno—siva
Otisak: prilično nejasan
Tekst; vidljivo: [...] ni sud Osijek
→ najvjerojatnije falsifikat
(u sredini žiga —SHS—)

MSO

LITERATURA

- ¹ V. Sokolović, Papirni novac Jugoslavije 1918—1976 I deo — Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — Aleksandar I kralj Srba, Hrvata i Slovenaca 1918—1929 — I. 1. Žigosanje i markiranje neprijateljskog novca. Problem unifikacije novčanog saobraćaja, *Filatelist* br. 170, Beograd 1977, str. 32—36
- ² B. Ambrus, *Iz osztrák—magyar bank bankkjegyének bélyegzései (1918—1920) I, Az érem 1, Budapest 1976, str. 18—26*
B. Ambrus, *Az osztrák—magyar bank bankkjegyének bélyegzései (1918—1920) II, Az érem 2, Budapest 1976, str. 20—29*

- ⁴ Gö. Rádóczy, A legujabb kori magyar pénzek (1892—1982), Budapest 1984.
⁵ R. Matejčić, Krune »Cita di Fiume« i problem valute u Rijeci od godine 1918—1924., Numizmatičke vijesti br. 20, Zagreb 1963, str. 54—71.
⁶ M. Kupa — Gj. Krasnov, Novčanice Pečujsko—Baranjske republike (16.—22. Kolovoz 1921), Numizmatika VI, Zagreb 1978, str. 56—61
⁷ Znameniti i zaslužni Hrvati, Zagreb 1925, str. 89
⁸ Zgodovina Slovencev, Ljubljana (Cankarjeva založba) 1979, str. 687—689.
 * fotografije izradili Ž. Butković i P. Sola

Vladimir Geiger

DAS ABSTEMPELN DER ÖSTEREICH—UNGARISCHEN GELDSCHEINE NACH
 DEM ERSTEN WELTKRIEG MIT BESONDERE RÜCHSICHT AUF EINIEGE
 TYPEN OSIJEKER STEMPL

Zusammenfassung

In den Ländern die auf dem Gebiete der Österreichisch—Ungarischen Monarchie wurde zum Zweck der Stabilisierung der Monetarverhältnisse die Abstempelung der Geldscheine aus der Emmission der österreichisch—ungarischen Kronen führte auch das Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen durch. Die Geschwindigkeit mit der diese Abstempelung durchgeführt wurde war zum Nachteil der technischen Anforderungen dieser Arbeit. Diese Abstempelung führten verschiedene Ämter — finanzielle und polizeiliche, durch so wie die Gemeinden verwaltungen und teilweise auch Militär Institutionen. Die Stempeln wurden auf den verschiedensten Stellen der Banknoten aufgedrückt in verschiedenen Formen und verschiedenen Farben, es gab sogar einige in fremder Sprache. Auf diese Weise war das Fälschen der Stempeln sehr einfach. Da die Durchführung des Umtauschs der Kronen hinausgeschoben wurde, mehr aus technischen als aus prinzipiellen Gründen, zeigte sich die Notwendigkeit einer Vollkommenen Art der Bezeichnung der Kronen die nicht so leicht gefälscht werden könnte. Zu diesem Zwecke wurden auf die richtig gestempelten Banknoten kleine Marken geklebt. Da es aber trotzdem wieder zu Missbräuchen und Volschungen kam, bestimmte das Ministerium eine Revision der Banknoten, so wie das auf jene mit korrekter Marke, auf die Marke ein Stempel gedrückt werde. Die Banknoten mit Unrichtiger oder gefälschter Marke mussten, eingezogen werden. Die Nostrifizierung der österreichungarischen Banknoten wurde zwischen 1918—1920 auch in Osijek durchgeführt, mit allen jenen Mermalen, die oben besprochen wurden. Die Übersicht von cca. 20 verschiedener Osijeker Stempeln bezugen die Uneinheitlichkeit und dargestellten Osijeker Stempeln gehören der ersten sogenannten statischen Abstempelung an. Die dargestellte Reihe der Osijeker Stemple kann nicht als Katalog angesehen werden, sondern nur als Anfang eines systematischen Sammelns dieses interessanten Materials.

Übersetzung: Marija Malbaša, prof.

T. 1

2

4

1

3

T. 2

2

4

1

3

T. 3

1

2

3

4

5

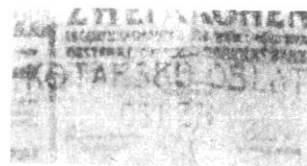
6

7

8

9